

Ewa NIEZABITOWSKA

Wydział Architektury, Politechnika Śląska

WYBRANE ASPEKTY PROBLEMATYKI PRZESTRZENI W ARCHITEKTURZE

Streszczenie. Przestrzeń ma dla człowieka znaczenie egzystencjalne i symboliczne. W architekturze jest jednym z podstawowych pojęć związanych z definiowaniem jej istoty. W myśl współczesnej definicji architektura jest sztuką kształtowania przestrzeni, dyscypliną organizującą i kształtującą przestrzeń w realnych formach niezbędnych do zaspokojenia materialnych i duchowych potrzeb człowieka. Zrozumienie, w jaki sposób doszło do sformułowania takiej definicji, staje się możliwe m.in. dzięki analizie kategorii, w jakich pojmowano architekturę na tle jej historycznego rozwoju. Nie bez znaczenia był tu wpływ innych dziedzin wiedzy i umiejętności: sztuki, filozofii czy nauki. Dojście do przestrzennej interpretacji architektury dokonało się drogą ewolucji od jej definicji jako rzemiosła, poprzez różnie rozumianą sztukę, sztukę piękną, wreszcie sztukę kształtowania przestrzeni.

Przestrzeń architektoniczna istniała odkąd istnieje sama architektura, niemniej jednak dopiero uświadomienie jej wartości i znaczenia miało istotny wpływ na rozwój praktyki. Zaczęto akcentować przed formalnymi czy dekoracyjnymi wartości przestrzenne architektury wynikające z jej związków z zachowaniem i czynnościami, które człowiek wykonuje w przestrzeni, czyli z tzw. „funkcją”.

CHOSEN ASPECTS OF PROBLEMS OF SPACE IN ARCHITECTURE

Summary. Space has got existential and symbolic meaning for man. Architectural space is one of the fundamental notions related with defining its essence. According to contemporary definition, architecture is the art of space formation in real forms necessary to meet people's physical and spiritual needs. Understanding how people has come to creating such definition became possible among others due to analyzing of categories in which architecture was comprehended in its during its historic evolution. This meaning has been influenced by other domains: art, philosophy and science. Gaining the spatial interpretation of architecture has been performed through the evolution from its definition as craft, different understanding of art, fine arts, finally of skill space formation. Architectural space has existed since the beginning of architecture itself but realizing space value has got important influence on the development of practice in architecture. They began to emphasize, before formal or ornamental, spatial values of architecture coming from its relations with man's behavior in space – so called – function.

Podjęcie problematyki przestrzeni w architekturze rodzi konieczność zadania podstawowych pytań: czym jest przestrzeń?, czym jest architektura? (tzn. co rozumiemy przez pojęcie), czym jest przestrzeń w architekturze?

Zdefiniowane pojęcie przestrzeni funkcjonuje równolegle w różnych dziedzinach nauki: w fizyce, matematyce odnosi się głównie do relacji między obiektami materialnymi czy abstrakcyjnymi.

W filozofii rozważania na temat tego, czym jest przestrzeń, wynikały z chęci namacalnego poznania natury otaczającej rzeczywistości i cech przestrzennych. Rozważania filozoficzne zdawały się być od początku najbliższej tego, czym dla człowieka jest przestrzeń. Z fizjologicznego i emocjonalnego punktu widzenia przestrzeń ma dla człowieka podstawowe znaczenie egzystencjalne.

„Podstawowe zasady organizacji przestrzennej wynikają z postawy i struktury ludzkiego ciała oraz relacji międzyludzkich” [2].

Przestrzeń (pojęcie przestrzeni) jest jednym z pierwotnych elementów ludzkiej kultury, od początku zyskiwała symboliczne znaczenie.

W uproszczeniu można przyjąć, że budowanie jest wyłączeniem czy wydzieleniem pewnej ilości przestrzeni z jej całości. Ta relacja między przestrzenią naturalną a przestrzenią architektoniczną ma jednak głębsze znaczenie: architektura konkretyzuje przestrzeń.

„Bez architektury poczucie przestrzeni pozostaje mgliste i rozproszone” [2].

Współczesna definicja architektury (definicja dla laików zamieszczona w encyklopedii powszechnej) składa się niejako z dwóch części: jedna jej część odnosi się do podstawowych i niezmiennych celów architektury realizowanych w przeszłości i dzisiaj: mówi o konieczności spełniania wymagań funkcjonalnych, technicznych, ekonomicznych.

Dalsza część definicji charakteryzuje architekturę jako sztukę kształtowania przestrzeni, dyscyplinę organizującą i kształtującą przestrzeń w realnych formach niezbędnych do zaspokojenia materialnych i duchowych potrzeb człowieka.¹

Rozumienie architektury jako sztuki kształtowania przestrzeni przyjęło się stosunkowo niedawno.

Kategorie, w jakich pojmowano architekturę na tle jej historycznego rozwoju, były zmienne. W starożytności architektura była rzemiosłem, w średniowieczu w myśl ówczesnego podziału na sztuki: niewyzwolone; wymagające wysiłku fizycznego i wyzwolone; naukę i teorię – architekturę zaliczano do tej pierwszej kategorii, w renesansie zyskała wyższą rangę: sztuki wyzwolonej. W baroku zakwalifikowana została do wspólnej grupy sztuk, których wyróżniającą cechą było piękno.

Przełom XIX i XX wieku przyniósł z jednej strony odmowę architekturze miana sztuki pięknej („nowa architektura”, której generatorem były m.in. nowe zdobycze techniki zdaniem wielu pozbawiona była decydującego, w powszechnej opinii, o jej wartości pierwiastka - piękna), z drugiej strony także w powszechnej świadomości utrzymał pogląd, że architektura powinna być przede wszystkim sztuką piękną (w tym znaczeniu, że piękno ma decydować o jej wartości).

W tym samym czasie w gronie teoretyków sztuki i architektury ugruntowywała się świadomość wartości przestrzennych w architekturze.

¹ Na podstawie definicji architektury zamieszczonej w Encyklopedii powszechnej PWN.

O kształtowaniu się na przestrzeni wieków odmiennych definicji architektury zdecydowało wiele czynników: światopoglądowe i kulturowe tło danej epoki, stan i rozwój wiedzy w różnych dziedzinach itp.

O skryształowaniu się definicji architektury jako sztuki kształtowania przestrzeni zadecydowało: oprócz wyżej wymienionych, z pewnością powołanie na przełomie XVIII i XIX wieku szkół artystyczno – architektonicznych, skupiających osoby, w gronie których toczyły się dyskusje na temat istoty architektury.

Przestrzenną interpretację architektury, przedstawił ostatecznie w 1957 roku w książce „Architektura jako przestrzeń” włoski teoretyk architektury B. Zevi. Zawdzięcza on wiele swoim poprzednikom, czyli XVIII- i XIX-wiecznym teoretykom francuskim i niemieckim oraz teoretykom i architektom jemu współczesnym.

Według tej interpretacji specyficzną właściwością architektury jest zamknięta przestrzeń, w której żyje i porusza się człowiek. Przyznaje pierwszoplanową rolę bezpośredniemu doświadczeniu w odbiorze architektury, które opiera się głównie na poczuciu ruchu.

Taka interpretacja architektury poza uznaniem tradycyjnych jej zadań zachęca do poszukiwania satysfakcji płynącej z kontaktu z nią, wynikających z jej wartości przestrzennych, nie tylko czysto zewnętrznych, formalnych itp.

Wartości przestrzenne architektury wynikają z jej nieodłącznej więzi z tzw. „funkcją”; z czynnościami, które człowiek wykonuje w przestrzeni architektonicznej, jak: chodzenie po schodach, wyglądanie przez okno i wiele innych.

Jak wyglądała praktyka architektoniczna, zanim uświadomiono sobie rolę przestrzeni w architekturze?

Architektura zawsze była przestrzenna. Niemniej dopiero stopniowe, ewolucyjne uświadamianie tego faktu dało impuls dla nowych rozwiązań praktycznych.

Do mniej więcej XIX wieku tworzone budynki w większości na zasadzie wydzielania wnętrza z całej bryły poprzez kolejne podziały. W XIX wieku nastąpiła konceptualna zmiana z wydzielania przestrzeni z bryły do komponowania przestrzeni.

O tworzeniu architektury manifestującej przestrzenne wartości nie mogła zadecydować tylko świadomość istoty architektury. Wielkim wsparciem okazały się: naukowa rewolucja oświeceniowa, która wyartykułowała ideę racjonalnej architektury; zgodnej z wymaganiami funkcjonalności i ekonomii oraz XIX-wieczny rozwój techniki (możliwości nowych materiałów i nowoczesnych metod konstrukcyjnych), ale, co równie ważne, pozwoliła uwolnić architekturę od jej wcześniejszych ograniczeń przestrzennych, umożliwiła realizację w praktyce idei, która najpierw pojawiła się w teorii architektury.

Zanim to jednak nastąpiło, budowniczy starożytni, średniowieczni i późniejsi mogli najwyżej instynktownie czy podświadomie dostrzegać przestrzeń w architekturze.

W czasach, kiedy materiały budowlane były jednocześnie elementami nośnymi i przegrodami, wszelkie wysiłki skupiano na statyce budowli. O zasadach tworzenia powiązań funk-

cyjnalno-przestrzennych decydowały, zwłaszcza w obiektach sakralnych, głównie względy religijno-symboliczne.

W starożytnym Egipcie, gdzie sztuka i architektura związane były z religią i „życiem pogrobowym”, kontrolowano przestrzeń, posługując się formami geometrycznymi.

Starożytni Grecy i Rzymianie interesowali się żywymi formami otaczającego świata i stąd czerpali inspiracje zarówno w sztuce, jak i w architekturze. System proporcji, który odgrywał decydującą rolę w rozdysponowaniu przestrzeni, wzorowany był na proporcjach ludzkiego ciała, stosunku poszczególnych jego członów do całości.

W średniowieczu chrześcijański światopogląd i symbolikę determinowały rozwiązania architektoniczne; podobnie w renesansie, gdzie determinantami stały się ponownie system proporcji, a szczególnie figury geometryczne będące odzwierciedleniem boskiego modelu.

Znaczącym momentem praktyki w architekturze okazał się barok, kiedy to po raz pierwszy w sposób szczególny (i pewnie nie do końca uświadomiony) podkreślono rolę wartości przestrzennych w architekturze, dzięki zacieraniu granic pomiędzy odrębnymi jednostkami rzutu, co pozwoliło na swobodny przepływ przestrzeni.

Wybrane realizacje XVIII- i XIX-wieczne kontynuowały te tendencje, przygotowując krok po kroku grunt pod modernistyczną „rewolucję przestrzenną”, kiedy to biegnące dotąd oddzielnie drogi praktyki i teorii spotkały się, by przypieczętować „uwolnienie przestrzeni”.

Sposoby definiowania architektury na przestrzeni wieków ulegały zmianom. Niezmiennie natomiast przestrzeń stanowi ponadczasową i esencjonalną, choć późno uświadomioną, wartość architektury.

Literatura

1. Norberg Schulz Ch.: Bycie, przestrzeń i architektura. Wydawnictwo Murator, Warszawa 2000.
2. Tuan Yi Fu: Przestrzeń i miejsce. Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987.
3. Van de Velde C.: Space in architecture. Van Gorcum 1987.
4. Zevi B.: Architecture as space. Horizon Press, New York 1957.